תרגול 12: מיון חבורות אבליות

שאלה: מתי מכפלה (פנימית) של שתי תת-חבורות איזומורפית למכפלה (החיצונית) הישרה שלהן?

כלומר $H,K \le G$, מתי מתקיים $HK \cong H \times K$?

שימו לב:

א. זכרו שבהרבה מקרים HK היא בכלל לא ת"ח, ואז השאלה לא רלוונטית.

ב. $H \times K$ אינה ת"ח של G! (במקרה הטוב היא איזומורפית לתת-חבורה שלה).

ג. במיוחד מענין המקרה בו $HK = G \cong H \times K$ כי אז אנחנו מקבלים "פירוק" של החבורה.

דוגמאות:

1. נסתכל על $G = \mathbb{Z}_2 \times \mathbb{Z}_2$ אזי אם ניקח $H =< (1,0) >, K =< (0,1) >$ אזי $HK = G \cong H \times K$. את השיווין השמאלי בדקו אתם, האיזומורפיזם מימין נובע כיוון ש H,K חבורות מסדר 2, ולכן איזומורפיות ל $\mathbb{Z}_2$. במקרה זה שמים לב ש H,K הן תח"נ (כי החבורה G היא אבלית).

2. נסתכל על $G = S_3$ אז ניקח $H =< (1,2) >, K =< (1,2,3) >$, ואז $HK = G$ כיוון ש $|HK| = \frac{|H||K|}{|H \cap K|} = \frac{2 \cdot 3}{1} = 6 = |G|$ ($|H \cap K| = 1$ בגלל ש $H \cap K \le H, H \cap K \le K$ ולפי לגרנג' נקבל $|H \cap K| \mid 2, |H \cap K| \mid 3 \Rightarrow |H \cap K| = 1$). ניתן היה גם לבדוק ש $HK \le G$ לפי זה ש K היא תח"נ של G, אבל זה מיותר. אבל $HK = G \ncong H \times K \cong \mathbb{Z}_2 \times \mathbb{Z}_3$ כי החבורה מימין היא אבלית. נשים לב שבדוגמא זאת K היא תח"נ, אבל H אינה תח"נ.

3. נסתכל על $G = \mathbb{Z}_6$ אז ניקח $H =< 2 >= 2\mathbb{Z}_6 \cong \mathbb{Z}_3, K =< 3 >= 3\mathbb{Z}_6 \cong \mathbb{Z}_2$, נשים לב שכיוון ש G היא חבורה חיבורית, נרשום $H + K$ במקום HK . אזי קל לבדוק ש $H + K = G$ (ידנית או בעזרת שיקולי הסדר מהדוגמא הקודמת). כעת $H + K = G \cong H \times K \cong \mathbb{Z}_2 \times \mathbb{Z}_3$ כיוון ש $\mathbb{Z}_2 \times \mathbb{Z}_3$ היא חבורה ציקלית מסדר 6, עם היוצר (1,1). שוב במקרה זה אנחנו רואים ש H,K תח"נ.

רואים בדוגמאות שיש קשר בין הנורמליות של שתי הת"ח H,K לבין האיזומורפיות של מכפלתן ל $H \times K$. לכן נגדיר:

! הגדרה: תהא G חבורה ו $H_1, H_2 \lhd G$ כך ש:

1. $H_1 \bigcap H_2 = e$
2. $H_1 H_2 = G$

אז G נקראת **מכפלה פנימית ישרה** של H_1, H_2.

משפט ("מכפלה חיצונית מכפלה פנימית"): תהי G חבורה ויהיו $A, B \leq G$. אם G מכפלה פנימית ישרה של A ו B אזי היא מכפלה חיצונית ישרה של A ו B, או יותר במדויק $G \cong A \times B$.

הערה: ההפך של המשפט אינו מדויק, לדוגמא אם ניקח $G = \mathbb{Z}_2 \times \mathbb{Z}_2$ וניקח $A = B =< (1,0) >$ אזי $G \cong A \times B$ אבל $AB = A \neq G$. אבל ניתן לומר:

משפט: אם G היא מכפלה (חיצונית) ישרה של תת-חבורות H,K אזי קיימות $A, B \leq G$ כך ש G היא מכפלה פנימית ישרה של A,B, כך ש $A \cong H, B \cong K$.

הערה: בזכות שני המשפטים האחרונים אנחנו רואים שאין הבדל עקרוני בין "מכפלה חיצונית ישרה" לבין "מכפלה פנימית ישרה" ולכן כאשר אומרים מכפלה ישרה ניתן להתייחס אליה גם כפנימית וגם כחיצונית.

! משפט: תהי G חבורה אבלית סופית מסדר $\prod_{i=1}^{k} p_i^{r_i}$ כאשר p_i ראשוניים שונים אז $G \cong H_{p_1} \times H_{p_2} \times \ldots \times H_{p_k}$ כאשר H_{p_i} תת חבורה p_i סילוא. בוודאי שפירוק זה הוא יחיד עד כדי סדר הגורמים, ואם דורשים בפירוק ש $p_1 < p_2 < \ldots < p_k$ אזי הוא יחיד.

שימו לב: החבורות H_{p_i} אינן בהכרח ציקליות. לדוגמא עבור $G = \mathbb{Z}_2 \times \mathbb{Z}_2$ יש רק חבורת סילוא אחת בפירוק, והיא $H_2 = \mathbb{Z}_2 \times \mathbb{Z}_2$.

מסקנה: כל חבורה אבלית סופית איזומורפית למכפלה ישרה של חבורות p.

משפט: כל חבורת-p אבלית איזומורפית למכפלה ישרה של חבורות-p ציקליות. גם כאן הפירוק יחיד עד כדי סדר הגורמים.

! המשפט היסודי לחבורות אבליות סופיות: כל חבורה אבלית סופית איזומורפית למכפלה ישרה של חבורות-p ציקליות. הפירוק יחיד עד כדי סדר הגורמים.

הוכחה: המשפט נובע ישירות משני המשפטים הקודמים. "האלגוריתם" כזה: קודם "מפרקים" כל חבורה אבלית למכפלה של חבורות-p, ואז "מפרקים" כל חבורת-p בפירוק הנ"ל למכפלה של חבורות-p ציקליות.

הערה: שימו לב: אם לא דורשים שהפירוק הוא לחבורות-p ציקליות, אז הפירוק אינו יחיד (אפילו לא עד כדי סדר הגורמים)!!! לדוגמא $\mathbb{Z}_2 \times \mathbb{Z}_3 \cong \mathbb{Z}_6$ הם שני פירוקים **שונים** של אותה חבורה לחבורות ציקליות. למעשה לכל חבורה ציקלית יש אינסוף פירוקים לחבורות ציקליות:

$$\mathbb{Z}_n = \mathbb{Z}_n \times \{e\} = \mathbb{Z}_n \times \{e\} \times \{e\} = \ldots$$

תרגיל: מיינו את כל החבורות <u>האבליות</u> מסדר 50 .

הוכחה: $50 = 2 * 5^2$. לכן לפי המשפט היסודי של חבורות אבליות לכן $G = H_5 \times H_2$. עכשיו ידוע שכל חבורת p איזומורפיות למכפלה ישרה של חבורות ציקליות במקרה הנ"ל H_5, H_2 חבורות p לכן הם איזומורפיות למכפלה ישרה של חבורות ציקליות והאפשריות הם:

$$H_5 \cong \mathbb{Z}_{25}, \quad \mathbb{Z}_5 \times \mathbb{Z}_5$$
$$H_2 \cong \mathbb{Z}_2$$

לכן סך הכל נקבל:

$$G \cong \mathbb{Z}_{25} \times \mathbb{Z}_2 \quad \vee \quad G \cong \mathbb{Z}_5 \times \mathbb{Z}_5 \times \mathbb{Z}_2.$$

תרגיל: מיינו את החבורות האבליות מסדר 40.

תשובה: $40 = 2^3 * 5$ לפי המשפט היסודי של חבורות אבליות ניתן לפרק למכפלה של חברות ציקליות.לפי משפט על פירוק לחבורות p סילוא נקבל

$G \cong H_2 \times H_5$ וכל חבורה היא חבורת- p אשר איזומורפית למכפלה ישרה של חבורות ציקליות.

$$H_5 \cong \mathbb{Z}_5$$
$$|H_2| = 8 \Rightarrow H_2 \cong \mathbb{Z}_8 \vee \mathbb{Z}_4 \times \mathbb{Z}_2 \vee \mathbb{Z}_2 \times \mathbb{Z}_2 \times \mathbb{Z}_2$$

ולכן סך הכל האפשריות הם:

$$G \cong \mathbb{Z}_{40} \times \mathbb{Z}_5 \times \mathbb{Z}_8 \vee \mathbb{Z}_5 \times \mathbb{Z}_4 \times \mathbb{Z}_2 \vee \mathbb{Z}_5 \times \mathbb{Z}_2 \times \mathbb{Z}_2 \times \mathbb{Z}_2$$

שימו לב: בשתי הדוגמאות האחרונות רשמנו את כל האפשרויות עבור חבורות אבליות מסדר 50, 40, אך לא הראינו שכל שתי אפשרויות אינן איזומורפיות זו לזו. לדוגמא, כיצד נוכיח ש $\mathbb{Z}_5 \times \mathbb{Z}_4 \times \mathbb{Z}_2 \ncong \mathbb{Z}_5 \times \mathbb{Z}_2 \times \mathbb{Z}_2 \times \mathbb{Z}_2$. ניתן כמובן לרשום את טבלאות הכפל של החבורות, ולבדוק סדרי איברים וכו, אבל אנחנו רוצים דרך יותר פשוטה להראות ששתי תת-חבורות אינן איזומורפיות.

<u>הגדרה:</u> תהי G חבורה. **המעריך** (**אקספוננט**) של G מוגדר כ:

$$\exp(G) = lcm\{|g| \mid g \in G\}$$

<u>דוגמאות:</u>

$$\exp(\mathbb{Z}_2 \times \mathbb{Z}_2) = lcm\{1,2\} = 2 \neq \exp(\mathbb{Z}_4) = lcm\{1,2,4\} = 4$$

$$\exp(S_3) = \exp(\mathbb{Z}_2 \times \mathbb{Z}_3) = \exp(\mathbb{Z}_6) = lcm\{1,2,3\} = 6$$

<u>שימו לב:</u> בשיעור ייתכן וראיתם הגדרה אחרת של המעריך (נסמנה בשם expmax במקום exp כדי למנוע בלבול) והיא:

$$\exp\max(G) = \max\{|g| \mid g \in G\}$$

הגדרה זאת אינה סטנדרטית, והיא מספיק טובה כאשר עובדים רק עם חבורות אבליות.

<u>תרגיל בית:</u>

א. הראו שאם A חבורה אבלית אזי $\exp(A) = \exp\max(A)$.

ב. הביאו חבורה G שאינה אבלית עבורה $\exp(A) \neq \exp\max(A)$.

<u>תרגיל בית:</u> exp(G) הוא המספר הכי קטן עבורו מתקיים $g^n = e$ לכל $g \in G$.

<u>מסקנה:</u> $\exp(G) \leq |G|$, כיוון ש $g^{|G|} = e$ לכל $g \in G$. למעשה מתקיים $\exp(G) \mid |G|$ כיוון ש $|G|$ היא כפולה משותפת של אברי G (מדוע?), וראינו בתחילת הקורס שכפולה משותפת מינימלית מחלקת כל כפולה משותפת.

<u>תרגיל בית:</u> $\exp(G \times H) = lcm(\exp(G), \exp(H))$. רמז: נובע מכך שעבור $(x,y) \in G \times H$ מתקיים $o((x,y)) = lcm(o(x), o(y))$.

<u>דוגמא:</u> לדוגמא ב $\exp(\mathbb{Z}_2 \times \mathbb{Z}_2) = 2$ (כי כל האיברים הם מסדר 2), ובאמת לפי הטענה מקבלים $\exp(\mathbb{Z}_2 \times \mathbb{Z}_2) = lcm(\exp(\mathbb{Z}_2), \exp(\mathbb{Z}_2)) = lcm(2,2) = 2$. בדוגמא זאת גם רואים שיכול להיות מצב בו $\exp(G) < |G|$.

<u>תרגיל:</u> אם G חבורה ציקלית אז $\exp(G) = |G|$.

הוכחה: אם $\exp(G)<|G|$ אז לכל $g\in G$ מתקיים $|g|\le\exp(G)<|G|$ בסתירה לכך שהחבורה ציקלית (בחבורה ציקלית תמיד קיים איבר מסדר החבורה).

תרגיל: הוכיחו או הפריכו: הכיוון השני של המשפט, כלומר אם $\exp(G)=|G|$ אזי G ציקלית.

פתרון: נפריך ע"י S_3: $\exp(S_3)=lcm(1,2,3)=6=|S_3|$.

תרגיל: אם G חבורת-p אזי G היא ציקלית אם ורק אם $\exp(G)=|G|$.

פתרון: כיוון <= הוא מקרה פרטי של התרגיל הלפני אחרון. =>: לפי הגדרה $\exp(G)=lcm\{o(g)\mid g\in G\}$.
לפי משפט לגרנג' בחבורת-p מתקיים שלכל $g\in G$ קיים i_g כך ש $o(g)=p^{i_g}$. לכן
$\exp(G)=lcm\{p^{i_g}\mid g\in G\}=\max\{p^{i_g}\mid g\in G\}$ כלומר קיים איבר $g\in G$ כך ש $\exp(G)=o(g)$ ומכאן נובעת הטענה.

תרגיל: אם G חבורה לא אבלית מסדר 8 אזי $\exp(G)=4$.

פתרון: $\exp(G)\mid |G|\Rightarrow\exp(G)\mid 8\Rightarrow\exp(G)\in\{1,2,4,8\}$.

נפסול את כל המקרים פרט ל 4:

א. $\exp(G)\ne 1$ כיוון שקיים איבר ב G מסדר 2 לפי משפט קושי, ולכן $\exp(G)\ge 2$.

ב. $\exp(G)\ne 8$ כי אחרת החבורה היא ציקלית, לפי טענה שראינו קודם (כי החבורה היא חבורת-2), ואז אבלית, בסתירה להנחה.

ג. $\exp(G)\ne 2$ כי אחרת כל האיברים שהם לא היחידה הם מסדר 2, וראינו בתחילת הקורס שחבורה בה כל האיברים הם מסדר 2 היא אבלית.

משפט "המעריך": אם $G\cong H$ אז $\exp(G)=\exp(H)$.

תרגיל: הראו ש $\mathbb{Z}_5\times\mathbb{Z}_2\times\mathbb{Z}_2\times\mathbb{Z}_2\ncong\mathbb{Z}_5\times\mathbb{Z}_4\times\mathbb{Z}_2$.

פתרון: המעריך של החבורה מימין הוא 10, המעריך של החבורה משמאל הוא 20. ולכן החבורות אינן איזומורפיות.

משפט הצמצום: אם $G\times H\cong K\times H$ אזי $G\cong K$ (בצורה דומה ניתן לצמצם משמאל).

תרגיל: הראו ש $\mathbb{Z}_4\times\mathbb{Z}_4\ncong\mathbb{Z}_4\times\mathbb{Z}_2\times\mathbb{Z}_2$

פתרון: שימו לב שבמקרה זה המעריכים שני המעריכים שווים ל 4. דוגמא זו מראה שמשפט "המעריך" לא נכון בכיוון ההפוך. אפשר לפתור את התרגיל בעזרת הדרגה של החבורות, או מספר איברים מסדר 2, אבל אפשר לפתור יותר בקלות בעזרת משפט הצמצום: נניח בשלילה ש $\mathbb{Z}_4\times\mathbb{Z}_4\cong\mathbb{Z}_4\times\mathbb{Z}_2\times\mathbb{Z}_2$ ונצמצם $\mathbb{Z}_4$ משמאל, ונקבל $\mathbb{Z}_4\cong\mathbb{Z}_2\times\mathbb{Z}_2$, סתירה (החבורה משמאל היא ציקלית, ומימין היא לא, או החבורה משמאל היא עם מעריך 4, ומימין עם מעריך 2).

תרגיל: תהי G חבורה אבלית מסדר 72 עם 3 איברים מסדר 2 ופחות מ 8 איברים מסדר 3. מצאו את החבורה G.

פתרון: $G\cong H_2\times H_3$ מכפלה ישרה של חבורת 2-סילוא וחבורת 3-סילוא מסדרים $3^2,2^3$ בהתאמה.

האפשרויות עבור H_2 הן:

$$H_2\cong\mathbb{Z}_8,\mathbb{Z}_4\times\mathbb{Z}_2,\mathbb{Z}_2\times\mathbb{Z}_2\times\mathbb{Z}_2$$

האפשרויות עבור H_3 הן:

$$H_3\cong\mathbb{Z}_9,\mathbb{Z}_3\times\mathbb{Z}_3$$

כעת נתחיל לפסול אפשרויות עבור H_2 :

א. $H_2\ncong\mathbb{Z}_8$ כיוון שב $\mathbb{Z}_8$ יש רק איבר אחד מסדר 2. מדוע? נזכר שסדר של איבר $g\neq 0$ ב $\mathbb{Z}_n$ הוא $o(g)=\dfrac{n}{lcm(n,g)}$. לכן $2=o(g)=\dfrac{8}{lcm(8,g)}\Rightarrow lcm(8,g)=4\Rightarrow g=4$.

ב. $H_2\ncong\mathbb{Z}_2\times\mathbb{Z}_2\times\mathbb{Z}_2$ כי מספר האיברים מסדר 2 ב $\mathbb{Z}_2\times\mathbb{Z}_2\times\mathbb{Z}_2$ הוא 7 (כל האיברים פרט ליחידה הם מסדר 2).

ניתן לראות שב $\mathbb{Z}_4\times\mathbb{Z}_2$ יש 3 איברים מסדר 2 (הם $(2,0),(2,1),(0,1)$), לכן קיבלנו שבהכרח $H_2\cong\mathbb{Z}_4\times\mathbb{Z}_2$.

בצורה דומה עבור H_3 ניתן לפסול את $\mathbb{Z}_3\times\mathbb{Z}_3$ כיוון שיש בה 8 איברים מסדר 3, וב $\mathbb{Z}_9$ יש 2 איברים מסדר 3 (והם 3,6). לכן בהכרח $H_3\cong\mathbb{Z}_9$.

לכן בסה"כ קיבלנו שבהכרח $G\cong\mathbb{Z}_4\times\mathbb{Z}_2\times\mathbb{Z}_9\cong\mathbb{Z}_2\times\mathbb{Z}_{36}\cong\mathbb{Z}_4\times\mathbb{Z}_{18}$.